ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ NIAL FENNELLY

της 25ης Νοεμβρίου 1999 *

I — Εισαγωγή

1. Η παρούσα υπόθεση εντάσσεται στο πλαίσιο του ειδικού γλωσσικού καθεστώτος της ιταλικής αυτόνομης επαρχίας του Bolzano. Αντικείμενό της είναι η προϋπόθεση που επιβάλλει για την πρόσληψη υπαλλήλων ιδιώτης εργοδότης, ο οποίος απαιτεί από τους υποψηφίους να κατέχουν ορισμένο πιστοποιητικό γνώσεως της γερμανικής και της ιταλικής γλώσσας, το οποίο εκδίδουν οι επαρχιακές αρχές.

II — Πραγματικό και νομικό πλαίσιο

2. Η Cassa di Risparmio di Bolzano SpA, ιδιωτική τραπεζική επιχείρηση (στο εξής: εναγομένη), δημοσίευσε στις 9 Ιουλίου 1997 σε μια τοπική εφημερίδα του Bolzano, την Dolomiten, προκήρυξη διαγωνισμού για ορισμένες θέσεις εργασίας. Οι αιτήσεις για τον διαγωνισμό έπρεπε να υποβληθούν μέχρι την 1η Σεπτεμβρίου 1997. Σύμφωνα με την προκήρυξη, η κατοχή πιστοποιητικού διγλωσσίας στα γερμανικά και στα ιταλικά, τύπου Β (του κοινώς ονομαζόμενου patentino) αποτελούσε προϋπόθεση για τη συμμετοχή στον διαγωνισμό για τις εν λόγω θέσεις. Η κατοχή του patentino απαιτούνταν στην επαρχία του Bolzano για την προβλεπόμενη παλαιότερα σταδιοδρομία στελέχους στη δημόσια διοίκηση. Το πιστοποιητικό αυτό εκδίδεται αποκλειστικά και μόνον από τις αρχές του Bolzano. Κατά τον κρίσιμο χρόνο προβλέπονταν ετησίως τέσσερις εξεταστικές περίοδοι για το patentino, ενώ έπρεπε να έχει παρέλθει χρονικό διάστημα τουλάχιστον 30 ημερών μεταξύ των γραπτών και προφορικών εξετάσεων, οι οποίες γίνονταν σε ένα μόνο εξεταστικό κέντρο εντός της εν λόγω επαρχίας. Το εφαρμοστέο συναφώς προεδρικό διάταγμα [1] προβλέπει ότι οι έγγραφες και προφορικές εξετάσεις πρέπει να είναι εξίσου δύσκολες για αμφότερες τις γλώσσες. Στις εξετάσεις αυτές μετέχουν σχεδόν αποκλειστικά και μόνο κάτοικοι της επαρχίας αυτής [2].

3. Ο ενάγων της κύριας δίκης, ο R. Angonese (στο εξής: ενάγων), είναι Ιταλός πολίτης, ο οποίος, όπως προφανώς δέχεται η αρμόδια τοπική αρχή, είναι κάτοικος του Bolzano από της γεννήσεώς του. Είναι πλήρως δίγλωσσος, αλλά κατά τον κρίσιμο χρόνο δεν είχε το patentino [3]. Εντούτοις, ο ενάγων υπέβαλε αίτηση συμμετοχής στον διαγωνισμό και προσκόμισε πιστοποιητικά σχετικά με τις σπουδές αγγλικής, πολωνικής και άλλων σλαβικών γλωσσών, τις οποίες είχε πραγματοποιήσει στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιένης από το 1993 μέχρι το 1997 (για τις οποίες όμως δεν είχε λάβει

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

1 — ΠΔ 752, της 26ης Ιουλίου 1976, Τίτλος Ι.

2 — Από τις 20 799 αιτήσεις συμμετοχής στις εξετάσεις του 1996 οι 1 077 μόνο (ποσοστό 5,18 %) είχαν υποβληθεί από άτομα κατοικούντα εκτός της επαρχίας αυτής.

3 — Το απέκτησε μάλλον στις 20 Οκτωβρίου 1997.

πτυχίο), καθώς και πιστοποιητικά για την επαγγελματική του πείρα ως χωρομέτρη και μεταφραστή από τα πολωνικά προς τα ιταλικά στην Κρακοβία. Η εναγομένη δεν του επέτρεψε να λάβει μέρος στον διαγωνισμό, οπότε ο ενάγων την ενήγαγε ενώπιον της Pretura Circondariale di Bolzano (στο εξής: εθνικό δικαστήριο) και ζήτησε να ακυρωθεί η ρήτρα περί υποχρεωτικής κατοχής του patentino (στο εξής: επίμαχη ρήτρα), καθώς και την επιδίκαση αποζημιώσεως για το ότι στερήθηκε την πιθανότητα επιτυχίας.

4. Τα επιχειρήματα των διαδίκων επικεντρώθηκαν κυρίως στο άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 39 ΕΚ) και στα άρθρα 3, παράγραφος 1, και 7, παράγραφοι 1 και 4, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας [4]. Τα άρθρα αυτά προβλέπουν τα εξής:

«*Άρθρο 3*

1. Στο πλαίσιο του παρόντος κανονισμού, δεν εφαρμόζονται οι νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις ή οι διοικητικές πρακτικές κράτους μέλους:

— οι οποίες περιορίζουν ή εξαρτούν από όρους, που δεν προβλέπονται για τους ημεδαπούς, τη ζήτηση και την προσφορά εργασίας, την πρόσληψη σε απασχόληση και την άσκησή της από τους αλλοδαπούς,

— ή οι οποίες, αν και εφαρμόζονται ανεξαρτήτως ιθαγενείας, έχουν ως αποκλειστικό ή κύριο σκοπό ή αποτέλεσμα να αποκλείουν τους υπηκόους των άλλων κρατών μελών από την προσφερομένη απασχόληση.

Η παρούσα διάταξη δεν αφορά τους όρους τους σχετικούς με τις απαιτούμενες γλωσσικές γνώσεις λόγω της φύσεως της προς πλήρωση θέσεως εργασίας.

(...)

Άρθρο 7

1. Ο εργαζόμενος υπήκοος ενός κράτους μέλους δεν δύναται, στην επικράτεια των άλλων κρατών μελών, να έχει, λόγω της ιθαγενείας του, διαφορετική μεταχείριση από τους ημεδαπούς εργαζομένους, ως προς τους όρους απασχολήσεως και εργασίας, ιδίως όσον αφορά την αμοιβή, την απόλυση, την

4 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33.

επαγγελματική επανένταξη ή την επαναπασχόληση αν έχει καταστεί άνεργος.

(...)

4. Κάθε ρήτρα συλλογικής ή ατομικής συμβάσεως ή άλλης συλλογικής ρυθμίσεως που αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την απασχόληση, την αμοιβή και τους άλλους όρους εργασίας και απολύσεως είναι αυτοδικαίως άκυρη κατά το μέτρο που προβλέπει ή επιτρέπει όρους που εισάγουν διακρίσεις έναντι των εργαζομένων υπηκόων άλλων κρατών μελών.»

III — Η διάταξη περί υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως

5. Το εθνικό δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να αποφανθεί επί του εξής ερωτήματος, το οποίο υποβλήθηκε κατ' εφαρμογή του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 234 ΕΚ):

«Μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβιβάζεται με το άρθρο 48, παράγραφοι 1, 2 και 3, της Συνθήκης ΕΚ και με τα άρθρα 3, παράγραφος 1, και 7, παράγραφοι 1 και 4, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 το γεγονός ότι επιβάλλεται ως προϋπόθεση συμμετοχής σε διαγωνισμό για την κάλυψη θέσεων εργασίας μιας επιχειρήσεως ιδιωτικού δικαίου η κατοχή επίσημου πιστοποιητικού περί γνώσεως τοπικών γλωσσών, το οποίο εκδίδεται από μία μόνο διοικητική αρχή ενός μόνο κράτους μέλους, από ένα μόνο εξεταστικό κέντρο (στη συγκεκριμένη περίπτωση: το Bolzano) και κατόπιν αρκετά μακρόχρονης διαδικασίας (στη συγκεκριμένη περίπτωση, το προβλεπόμενο ελάχιστο χρονικό διάστημα μεταξύ της γραπτής και της προφορικής εξετάσεως ανέρχεται σε 30 τουλάχιστον ημέρες);»

6. Με τη διάταξη περί παραπομπής το εθνικό δικαστήριο επισημαίνει ότι όποιος δεν κατοικεί ήδη στο Alto Adige (την αυτόνομη περιφέρεια στην οποία περιλαμβάνεται το Bolzano) δεν έχει πολλές πιθανότητες να κατέχει το patentino, ενώ πολλοί κάτοικοι της περιφέρειας αυτής εφοδιάζονται συνήθως, για κάθε ενδεχόμενο, με το εν λόγω πιστοποιητικό κατά το πέρας των σπουδών τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το χρονοδιάγραμμα των προσλήψεων που πρόβλεπε η εναγομένη στην παρούσα υπόθεση καθιστούσε δυσχερή, αν όχι αδύνατη, την απόκτηση του εν λόγω πιστοποιητικού από οποιονδήποτε ενδιαφερόμενο πριν από τη λήξη της προθεσμίας υποβολής των αιτήσεων. Επιπλέον, κατά την άποψη του εθνικού δικαστηρίου, ήταν θεωρητικά δυνατή η απόδειξη της επαρκούς γνώσεως αμφοτέρων των γλωσσών με άλλα μέσα, π.χ. κατά τη διάρκεια του ίδιου του διαγωνισμού ή με την προσκόμιση διπλωμάτων που να έχουν χορηγηθεί από άλλους οργανισμούς ή με την προσκόμιση του patentino σε εύθετο χρόνο μετά τη λήξη της προθεσμίας για την υποβολή αιτήσεων. Το εθνικό δικαστήριο θέτει συνεπώς το ερώτημα κατά πόσον η εν λόγω προϋπόθεση συνιστά έμμεση διάκριση λόγω ιθαγένειας, επειδή στηρίζεται σε κριτήριο που συναρτάται στενά προς την κατοικία. Ειδικότερα, το εθνικό δικαστήριο παρέθεσε την ακόλουθη σκέψη από την απόφαση του Δικαστηρίου της 28ης Νοεμβρίου 1989, C-379/87, Groener: «η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων κωλύει την επιβολή της

υποχρεώσεως κτήσεως των εν λόγω γλωσσικών γνώσεων στην εθνική επικράτεια» [5].

7. Το εθνικό δικαστήριο επισήμανε επίσης ότι οι κοινοτικοί κανόνες περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων δεν έχουν εφαρμογή στις περιπτώσεις στις οποίες τα πραγματικά περιστατικά αφορούν ένα μόνο κράτος μέλος [6]. Το εθνικό δικαστήριο παρατήρησε ότι τον συνδεκτικό κρίκο μεταξύ των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως και του κοινοτικού δικαίου θα μπορούσε να συνιστά το χρονικό διάστημα των σπουδών του ενάγοντος στην Αυστρία. Επικουρικά, αν η επίμαχη ρήτρα κριθεί αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο, λόγω υποθετικής προσβολής των δικαιωμάτων τρίτων, οι οποίοι έχουν την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους, η ρήτρα αυτή θα ήταν πλήρως άκυρη βάσει του άρθρου 1418 του ιταλικού Αστικού Κώδικα. Δυνάμει του άρθρου 1421 του ιταλικού ΑΚ, την ακυρότητα μπορεί να επικαλεστεί οποιοσδήποτε έχει συμφέρον και «μπορεί να διαπιστώσει αυτεπαγγέλτως το δικαστήριο». Αν η επίμαχη ρήτρα ή το άρθρο 19 της εθνικής συλλογικής συμβάσεως εργασίας των υπαλλήλων των ταμευτηρίων, της 19ης Δεκεμβρίου 1994 (στο εξής: συλλογική σύμβαση του 1994), το οποίο επέτρεπε στην εναγομένη να επιβάλλει τους όρους της ως προς τις προσλήψεις, κριθούν άκυρα βάσει του άρθρου 7, παράγραφος 4, του κανονισμού 1612/68 για τον λόγο ότι δημιουργούν διακρίσεις λόγω ιθαγένειας ή επιτρέπουν τη δημιουργία τέτοιων διακρίσεων, ο εναγόμενος θα μπορεί επίσης να προβάλει την ακυρότητά τους ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ακόμη και αν η περίπτωσή του δεν έχει σχέση με το κοινοτικό δίκαιο. Το άρθρο 19 της συλλογικής συμβάσεως του 1994 προβλέπει ότι τα ταμευτήρια έχουν την ευχέρεια να αποφασίζουν αν η πρόσληψη του προσωπικού θα γίνεται κατόπιν εσωτερικού διαγωνισμού βάσει τίτλων και/ή εξετάσεων ή κατ' εφαρμογή κριτηρίων επιλογής που καθορίζει το ίδιο το πιστωτικό αυτό ίδρυμα. Κατά το άρθρο 21 της συλλογικής συμβάσεως του 1994, οι υποψήφιοι για πρόσληψη πρέπει, μεταξύ άλλων, να προσκομίζουν, εφόσον τους ζητηθεί, οποιοδήποτε έγγραφο που η επιχείρηση κρίνει αναγκαίο.

IV — Υποβληθείσες παρατηρήσεις

8. Γραπτές και προφορικές παρατηρήσεις υπέβαλαν ο ενάγων, η εναγομένη, η Ιταλική Δημοκρατία και η Επιτροπή. Οι παρατηρήσεις αυτές αφορούν κυρίως τρία ζητήματα: i) την ύπαρξη συνδετικού στοιχείου με το κοινοτικό δίκαιο, ii) το ζήτημα αν οι κρίσιμοι κανόνες έχουν εφαρμογή στις ιδιωτικές επιχειρήσεις και iii) το ζήτημα αν ο ενάγων υπέστη παράνομη διάκριση.

i) *Ύπαρξη συνδετικού στοιχείου με το κοινοτικό δίκαιο*

9. Η εναγομένη και η Ιταλία φρονούν ότι η παρούσα υπόθεση δεν έχει καμία σχέση με την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, καθόσον ο ενάγων είναι Ιταλός υπήκοος που κατοικεί στην Ιταλία και δεν κατείχε κατά τον κρίσιμο χρόνο κανένα κρίσιμο για την προκειμένη υπόθεση μη ιταλικό δίπλωμα, η δε εναγομένη είναι επίσης εταιρία εγκατεστημένη στην Ιταλία. Η εναγομένη και η Ιταλία ισχυρίζονται ότι, για να ισχύσει η νομολογία που καθιερώθηκε από την από-

5 — Απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 1989, C-379/97, Συλλογή 1989, σ. I-3967, σκέψη 23.

6 — Απόφαση της 28ης Ιουνίου 1984, 180/83, Moser (Συλλογή 1984, σ. 2539).

φαση της 7ης Φεβρουαρίου 1979 στην υπόθεση 115/78, Knoors[7], μπορεί να ληφθεί υπόψη μόνο το χρονικό διάστημα κατά το οποίο πραγματοποιήθηκαν στην αλλοδαπή σπουδές κατ' άσκηση δικαιωμάτων απορρεόντων από το κοινοτικό δίκαιο, εφόσον οι σπουδές αυτές κατέληξαν σε δίπλωμα που έχει σχέση με τον οικείο τομέα ή στην αναγνώριση ορισμένης καταρτίσεως — η προϋπόθεση όμως αυτή δεν πληρούται εν προκειμένω, αφού οι σπουδές του ενάγοντος στη Βιένη δεν είχαν καμία σχέση με τον τραπεζικό τομέα και ο ενάγων δεν μπορούσε να προβάλει τις σπουδές αυτές ως προσόν του κατά τον διαγωνισμό. Σε αντίθετη περίπτωση, οι βραχύχρονες εκπαιδευτικές ανταλλαγές ή ακόμη και η παραμονή επί μία ημέρα στην αλλοδαπή με την ιδιότητα του τουρίστα θα έδιδαν σε οποιοδήποτε άτομο, τελείως αυθαίρετα, τη δυνατότητα να επικαλείται δικαιώματα κοινοτικού δικαίου έναντι του κράτους μέλους του. Επιπλέον, ουδέποτε ο ενάγων μετέφερε επίσημα την κατοικία του από το Bolzano στη Βιένη. Οι διατάξεις του ιταλικού Αστικού Κώδικα περί ακυρότητας δεν αναιρούν τον υποθετικό χαρακτήρα της προδικαστικής αιτήσεως, ο οποίος την καθιστά επομένως απαράδεκτη.

10. Η Επιτροπή αναγνωρίζει ότι τα πραγματικά περιστατικά της παρούσας υποθέσεως διαφέρουν από τα πραγματικά περιστατικά προηγούμενων υποθέσεων, π.χ. της υποθέσεως Kraus[8], και ότι η υπαγωγή του ενάγοντος στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου θα αποτελούσε ένα σημαντικό και καινοτόμο βήμα στη νομολογία. Υποστηρίζει πάντως ότι ο συνδετικός κρίκος με το κοινοτικό δίκαιο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι απορρέει από το γεγονός ότι ο ενάγων άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας ως φοιτητής κατά την παρακολούθηση κύκλου μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως στην αλλοδαπή και από το γεγονός ότι, κατά το πέρας των σπουδών του, επιδίωξε να εξεύρει εργασία στο Bolzano. Απαντώντας σε ερωτήσεις του Δικαστηρίου κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση σχετικά με το ζήτημα αν το αντικείμενο των σπουδών, η διάρκεια των σπουδών και το χρονικό διάστημα μεταξύ του τέλους των σπουδών και της επικλήσεως των δικαιωμάτων κοινοτικού δικαίου αποτελούν κρίσιμα ζητήματα για τη διαπίστωση συνδετικού κρίκου με το κοινοτικό δίκαιο, ο εκπρόσωπος της Επιτροπής ισχυρίστηκε ότι η διάρκεια και η χρονική αμεσότητα των σπουδών του ενάγοντος δεν εμφανίζουν εν προκειμένω προβλήματα. Δεδομένου ότι πολύ λίγοι βρίσκουν εργασία που συμπίπτει ακριβώς με το αντικείμενο των σπουδών τους, δεν θα πρέπει να εφαρμοστούν στην περίπτωση του ενάγοντος υπερβολικά αυστηρά κριτήρια. Ο εκπρόσωπος της Επιτροπής επισήμανε επίσης ότι δεν έχει καμία σημασία το γεγονός ότι ο ενάγων είχε δηλωθεί ως κάτοικος Bolzano καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών του στην Αυστρία. Η οδηγία 93/96/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 29ης Οκτωβρίου 1993, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών[9], αναφερόταν (στο ιταλικό κείμενο) σε *un diritto di soggiorno* (δικαίωμα διαμονής, δηλαδή προσωρινής παραμονής) και όχι σε δικαίωμα μόνιμης κατοικίας και είναι προφανές ότι ο ενάγων είχε ασκήσει το δικαίωμα αυτό για να διαμείνει στην Αυστρία κατά τη διάρκεια των σπουδών του.

ii) *Κανόνες που έχουν εφαρμογή επί των ιδιωτικών επιχειρήσεων*

11. Η Επιτροπή και ο ενάγων ισχυρίζονται ότι το άρθρο 19 της συλλογικής συμβάσεως του 1994 αποτελεί το έρεισμα της επίμαχης ρήτρας που επιβάλλει την υποχρέωση κατο-

7 — Συλλογή τόμος 1979/1, σ. 169.

8 — Απόφαση της 31ης Μαρτίου 1993, C-19/92 (Συλλογή 1993, σ. I-1663).

9 — ΕΕ L 317, σ. 59.

χής του patentino και, συνεπώς, είναι ασυμβίβαστο με το άρθρο 7, παράγραφος 4, του κανονισμού 1612/68, καθόσον η ρήτρα αυτή εφαρμόζει κριτήρια που δημιουργούν διακρίσεις. Ο εκπρόσωπος της Επιτροπής δήλωσε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, απαντώντας στο ερώτημα αν η Επιτροπή εξέταζε τη δυνατότητα απευθείας εφαρμογής του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΚ στις συμβατικές σχέσεις μεταξύ ιδιωτών εργοδοτών και μισθωτών, ότι το εν λόγω ζήτημα δεν είναι αναγκαίο να εξετασθεί στην παρούσα υπόθεση, διότι αρκούσαν τα επιχειρήματα που είχε αναπτύξει σχετικά με τη συλλογική σύμβαση του 1994. Η εναγομένη αντιτάσσει ότι οι ιδιώτες εργοδότες δεν είναι αποδέκτες των υποχρεώσεων που προβλέπει ο κανονισμός 1612/68 σχετικά με τους όρους προσλήψεων και ότι η επίμαχη στην παρούσα υπόθεση ρήτρα δεν έχει καμία σχέση με τις διατάξεις της συλλογικής συμβάσεως του 1994. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, του κανονισμού αφορά αποκλειστικά τους όρους που επιβάλλονται στους μισθωτούς σε άλλα κράτη μέλη. Η εφαρμογή του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΚ επί των ιδιωτών αφορά μόνο τις περιπτώσεις στις οποίες οι ιδιώτες επιβάλλουν μέσω συλλογικών διαπραγματεύσεων όρους που ισχύουν σε έναν ολόκληρο τομέα της οικονομίας [10].

iii) *Παράνομη διάκριση σε βάρος του ενάγοντος*

12. Ο ενάγων ισχυρίζεται ότι η επίμαχη ρήτρα δημιουργεί διακρίσεις σε βάρος όσων δεν κατοικούν στο Bolzano, οι οποίοι έχουν λιγότερες πιθανότητες να έχουν περάσει τις εξετάσεις για το patentino. Επιπλέον, το patentino δεν αφορά ειδικά την τραπεζική ορολογία. Ο ενάγων διαμαρτύρεται κατά του γεγονότος ότι η κατοχή του patentino αποτελούσε προϋπόθεση της συμμετοχής στον διαγωνισμό, αντί να περιλαμβάνεται μεταξύ των διαφόρων προσόντων των υποψηφίων, τα οποία θα έπρεπε να συγκριθούν κατά την επιλογή αυτών που θα προσλαμβάνονταν. Η Επιτροπή υποστηρίζει ότι η απόδειξη της διγλωσσίας, όπως η παρεχόμενη με την προσκόμιση του patentino, αποτελεί δικαιολογημένο όρο προσλήψεως για το Bolzano, αλλά ότι τα πρακτικά εμπόδια που τίθενται για την απόκτησή του είναι δυσανάλογα και πλήττουν κυρίως όσους δεν κατοικούν εντός της εν λόγω επαρχίας. Η εναγομένη υποστηρίζει ότι η επίμαχη ρήτρα δεν δημιουργεί διακρίσεις, διότι δικαιολογείται αντικειμενικά από την ελευθερία των ιδιωτικών εταιριών να εφαρμόζουν την πολιτική προσλήψεων που επιλέγουν ως την πλέον κατάλληλη για τις δραστηριότητές τους σε μια δίγλωσση περιοχή, χωρίς να αναγκάζονται να αξιολογούν οι ίδιες τις ικανότητες όλων των υποψηφίων στις δύο γλώσσες με προφορικές εξετάσεις. Κατά την εναγομένη, το patentino είναι το μόνο δίπλωμα γλωσσών που προορίζεται ειδικά για την εξέταση της διγλωσσίας των υποψηφίων στις εν λόγω δύο γλώσσες, στη γερμανική και στην ιταλική. Εν πάση περιπτώσει, ο ενάγων δεν έχει κανένα δίπλωμα που να είναι έστω και δυνητικά ισοδύναμο, οπότε τα επιχειρήματά του είναι, κατά την εναγομένη, τελείως υποθετικά.

V — Η άποψή μου επί της υποθέσεως

13. Με τις παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο έχουν προσδιοριστεί ορθά, κατά την άποψή μου, τα ζητήματα που πρέπει να εξετασθούν εν προκειμένω. Όπως είναι φυσικό, τα ζητήματα αυτά δεν είναι τελείως ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Ειδικότερα, όπως θα εκτεθεί κατωτέρω, το

10 — Αποφάσεις της 12ης Δεκεμβρίου 1974, 36/74, Walrave και Koch (Συλλογή τόμος 1974, σ. 563, σκέψεις 16 και 19), και της 16ης Δεκεμβρίου 1995, C-415/93, Bosman (Συλλογή 1995, σ. I-4921).

ζήτημα αν η κατάσταση στην οποία τελεί ο ενάγων έχει επαρκή σχέση με το κοινοτικό δίκαιο συνδέεται αναπόφευκτα με τη φύση του ισχυρισμού του ότι αποτελεί θύμα διακρίσεως που απαγορεύεται από το κοινοτικό δίκαιο.

i) *Ύπαρξη συνδετικού στοιχείου με το κοινοτικό δίκαιο*

14. Κατά πάγια νομολογία, «οι σχετικές με τον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων διατάξεις της Συνθήκης δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε *καθαρά εσωτερικές* καταστάσεις ενός κράτους μέλους, δηλαδή ελλείψει κάποιου *στοιχείου που να τις συνδέει* με μια οποιαδήποτε από τις καταστάσεις τις οποίες ρυθμίζει το κοινοτικό δίκαιο» (η υπογράμμιση δική μου) [11]. Οι υπογραμμισμένες ανωτέρω εκφράσεις έχουν καταστεί τεχνικοί όροι που χρησιμοποιούνται ως κριτήριο της δυνατότητας εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου.

15. Τα δικαιώματα που παρέχουν στους εργαζομένους το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ και τα εκτελεστικά του άρθρου αυτού μέτρα επικαλούνται συνήθως και ευχερέστατα οι εργαζόμενοι που έχουν την ιθαγένεια κράτους μέλους και επιθυμούν να μετοικήσουν σε άλλο κράτος μέλος για να εξεύρουν εργασία εκεί. Το Δικαστήριο έχει δεχτεί επίσης ότι ο ενδιαφερόμενος μπορεί να επικαλεστεί τις διατάξεις αυτές ή τις διατάξεις περί εγκαταστάσεως και παροχής υπηρεσιών κατά του κράτους μέλους του οποίου έχει την ιθαγένεια, εφόσον η κατάστασή του μπορεί να εξομοιωθεί προς την κατάσταση του διακινούμενου εργαζομένου ή αλλοδαπού ελεύθερου επαγγελματία ή αλλοδαπού παρέχοντος υπηρεσίες για τον λόγο ότι ο ενδιαφερόμενος έχει ήδη ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, το οποίο του παρείχε το κοινοτικό δίκαιο.

16. Κατ' αρχάς θα εξετάσω ορισμένες υποθέσεις στις οποίες το Δικαστήριο εξακρίβωσε ότι πληρούνταν η προϋπόθεση του συνδετικού στοιχείου με το κοινοτικό δίκαιο. Με την απόφαση Knoors [12] το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι υπήκοοι όλων των κρατών μελών μπορούν να επικαλούνται τις διατάξεις μιας οδηγίας του Συμβουλίου σχετικά με την αναγνώριση της επαγγελματικής πείρας που έχει αποκτηθεί στην αλλοδαπή προς τον σκοπό παροχής άδειας ασκήσεως ορισμένων επαγγελμάτων [13], ακόμη και έναντι διατάξεων που εφαρμόζει το κράτος του οποίου έχουν την ιθαγένεια. Οι ελευθερίες τις οποίες εγγυάται, μεταξύ άλλων, το άρθρο 48 της Συνθήκης και οι οποίες είναι «θεμελιώδεις στο σύστημα της Κοινότητας δεν θα είχαν πλήρως πραγματοποιηθεί, αν τα κράτη μέλη μπορούσαν να αρνηθούν να υπαγάγουν στις ευνοϊκές διατάξεις του κοινοτικού δικαίου εκείνους από τους υπηκόους που έκαναν χρήση των ευκολιών που υπάρχουν στο θέμα της κυκλοφορίας και της εγκαταστάσεως και

11 — Απόφαση της 28ης Μαρτίου 1979, 175/78, Saunders (Συλλογή τόμος 1979/Ι, σκέψη 11). Βλ. επίσης, π.χ., όσον αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων ή την ελευθερία εγκαταστάσεως, τις αποφάσεις της 27ης Οκτωβρίου 1982, 35/82 και 36/82, Morson και Jhanjan (Συλλογή 1982, σ. 3723, σκέψη 16)· Moser, όπ.π., σκέψη 15· της 23ης Ιανουαρίου 1986, 298/84, Iorio (Συλλογή 1986, σ. 247, σκέψη 14)· της 20ής Απριλίου 1988, 204/87, Bekaert (Συλλογή 1988, σ. 2029, σκέψη 12)· της 3ης Οκτωβρίου 1990, C-54/88, C-91/88 και C-14/89, Nino κ.λπ. (Συλλογή 1990, σ. I-3537, σκέψη 11)· της 18ης Οκτωβρίου 1990, C-297/88 και C-197/89, Dzodzi (Συλλογή 1990, σ. I-3763, σκέψη 23)· της 28ης Ιανουαρίου 1992, C-332/90, Steen (Συλλογή 1992, σ. I-341, σκέψη 9)· της 16ης Δεκεμβρίου 1992, C-206/91, Koua Poirrez (Συλλογή 1992, σ. I-6685, σκέψεις 10 και 11), και Kraus, όπ.π., σκέψη 15.

12 — Προπαρατεθείσα, σκέψη 18.

13 — Οδηγία 64/427/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 7ης Ιουλίου 1964, περί των λεπτομερειών εφαρμογής των μεταβατικών μέτρων στον τομέα των μη μισθωτών δραστηριοτήτων μεταποιήσεως που υπάγονται στις κλάσεις 23-40 ΔΤΤΒ (βιομηχανία και βιοτεχνία) (ΕΕ ειδ. έκδ. 06/001, σ. 38).

που απέκτησαν δυνάμει αυτών τα επαγγελματικά προσόντα που αφορά η οδηγία σ' ένα κράτος μέλος άλλο απ' αυτό του οποίου την ιθαγένεια έχουν» [14].

17. Με την απόφαση Broekmeulen [15] το Δικαστήριο παρέθεσε την ίδια αιτιολογία για να επιτρέψει σε γιατρό ολλανδικής ιθαγένειας να επικαλεστεί δύο οδηγίες του Συμβουλίου σχετικά με την αναγνώριση των διπλωμάτων ιατρικής και τη χορήγηση άδειας ασκήσεως ιατρικού επαγγέλματος [16]. Ο ενδιαφερόμενος είχε αποκτήσει τα διπλώματα ιατρικής στο Βέλγιο. Η ολλανδική αρχή που ήταν αρμόδια για την αναγνώριση των γενικών γιατρών τον είχε υποχρεώσει να παρακολουθήσει έναν επιπλέον κύκλο επαγγελματικής εκπαιδεύσεως ενός έτους. Παρόμοια λύση δόθηκε και στην υπόθεση Gullung [17]. Με την εν λόγω απόφαση το Δικαστήριο επέτρεψε στον ενδιαφερόμενο, ο οποίος είχε διπλή ιθαγένεια και είχε λάβει άδεια ασκήσεως νομικού επαγγέλματος σε ένα από τα κράτη μέλη των οποίων είχε την ιθαγένεια, να επικαλεστεί τις διατάξεις της οδηγίας 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1977, περί διευκολύνσεως της πραγματικής ασκήσεως της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους [18], στο έδαφος του άλλου κράτους μέλους, εφόσον πληρούνταν οι προϋποθέσεις εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας.

18. Στις ανωτέρω υποθέσεις υπήρχε, ανεξάρτητα από την ιθαγένεια του επικαλουμένου την εφαρμοστέα κοινοτική νομοθεσία, ένα εγγενές διασυνοριακό στοιχείο. Η κοινοτική νομοθεσία επέβαλλε στα κράτη μέλη, όσον αφορά τη χορήγηση άδειας ασκήσεως ορισμένης οικονομικής δραστηριότητας, την υποχρέωση να αναγνωρίζουν τα διπλώματα που είχαν αποκτήσει όλοι οι κοινοτικοί υπήκοοι σε άλλα κράτη μέλη ή να αναγνωρίζουν τις περιόδους μισθωτής ή μη μισθωτής εργασίας που λογίζονταν ισοδύναμες προς τα διπλώματα αυτά και αφορούσαν άμεσα την εν λόγω δραστηριότητα [19].

19. Στην υπόθεση Bouchoucha [20] ο κατηγορούμενος, που είχε τη γαλλική ιθαγένεια, διωκόταν λόγω του ότι ασκούσε την οστεοπαθητική στη Γαλλία, διότι τη δραστηριότητα αυτή μπορούσαν να ασκούν μόνο πτυχιούχοι ιατροί. Ο κατηγορούμενος είχε αποκτήσει δίπλωμα οστεοπαθητικής στο Ηνωμένο Βασίλειο, το οποίο του έδιδε την άδεια να ασκήσει την εν λόγω δραστηριότητα στη χώρα αυτή. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι από το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος, Γάλλος υπήκοος που ασκούσε το επάγγελμά του στη Γαλλία, ήταν κάτοχος επαγγελματικού διπλώματος που είχε λάβει σε άλλο κράτος μέλος προέκυπτε ότι η υπόθεση της κύριας δίκης δεν είχε αμιγώς εθνικό χαρακτήρα και ότι έπρεπε να εξετάσει κατά πόσον εφαρμόζονταν οι διατάξεις της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας [21]. Εντούτοις, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, αφού δεν υπήρχαν διατάξεις για την αμοιβαία αναγνώριση των

14 — Knoors, όπ.π., σκέψη 20. Μολονότι η απόφαση Knoors αφορούσε το δικαίωμα εγκαταστάσεως, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε με την προπαρατεθείσα απόφαση Kraus (σκέψη 16) ότι ο ίδιος συλλογισμός πρέπει να εφαρμοστεί και σε σχέση με το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ.

15 — Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1981, 246/80 (Συλλογή 1981, σ. 2311, σκέψη 20).

16 — Οδηγία 75/362/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 16ης Ιουνίου 1975, περί αμοιβαίας αναγνωρίσεως των διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων ιατρικής και περί των μέτρων προς διευκόλυνση της πραγματικής ασκήσεως του δικαιώματος εγκαταστάσεως και του δικαιώματος της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, και οδηγία 75/363/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 16ης Ιουνίου 1975, περί του συντονισμού των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων που αφορούν τις δραστηριότητες των ιατρών (ΕΕ ειδ. έκδ. 06/001, σ. 196 και σ. 209 αντίστοιχα).

17 — Απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 1988, 292/86 (Συλλογή 1988, σ. 111, σκέψη 12).

18 — ΕΕ ειδ. έκδ. 06/001, σ. 249.

19 — Βλ. επίσης απόφαση της 22ας Σεπτεμβρίου 1983, 271/82, Auer (Συλλογή 1983, σ. 2727, σκέψη 20).

20 — Απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 1990, C-61/89 (Συλλογή 1990, σ. I-3551).

21 — Βλ. σκέψη 11 της αποφάσεως.

διπλωμάτων οστεοπαθητικής, η Γαλλία μπορούσε να προβλέψει ότι η εν λόγω δραστηριότητα μπορεί να ασκείται μόνον από πτυχιούχους ιατρούς [22]. Ομοίως, στην υπόθεση Fernández de Bobadilla [23] το Δικαστήριο έκρινε ότι μπορούσε να εξετάσει την αιτίαση περί δυσμενών διακρίσεων που προέβαλλε μια Ισπανίδα σχετικά με την πρόσληψη σε θέση συντηρητή έργων τέχνης στην Ισπανία, η οποία είχε αποκτήσει σχετικό δίπλωμα στο Ηνωμένο Βασίλειο.

20. Στην υπόθεση Kraus το Δικαστήριο εξέτασε τη διαφορετική κάπως περίπτωση Γερμανού υπηκόου που απλώς ζητούσε από τις γερμανικές αρχές να του αναγνωρίσουν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει το μεταπτυχιακό δίπλωμα που είχε λάβει κατόπιν των σπουδών του σε πανεπιστήμιο του Ηνωμένου Βασιλείου. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η κατοχή μεταπτυχιακού πανεπιστημιακού τίτλου δεν αποτελεί μεν κατά κανόνα προϋπόθεση ασκήσεως επαγγέλματος, πλην όμως συνιστά για τον κάτοχό του πλεονέκτημα τόσο για την πρόσβαση όσο και για την επιτυχία στο επάγγελμα [24]. Ο πανεπιστημιακός τίτλος είναι δυνατό να αυξάνει τις πιθανότητες του κατόχου του για διορισμό έναντι υποψηφίων που δεν έχουν να παρουσιάσουν κανένα παρόμοιο συμπληρωματικό προσόν, καθόσον βεβαιώνει την καταλληλότητα του κατόχου του για ορισμένη θέση και ενδεχομένως τη γνώση της γλώσσας της χώρας εντός της οποίας χορηγήθηκε [25]. Επιπλέον, το πρόσθετο αυτό προσόν μπορεί να είναι αναγκαίο για την πρόσβαση σε ακαδημαϊκή σταδιοδρομία ή να εξασφαλίζει ταχύτερη προαγωγή ή να διευκολύνει την εγκατάσταση του κατόχου του ως ελεύθερου επαγγελματία [26]. Κατόπιν αυτών, το Δικαστήριο κατέληξε ότι «η περίπτωση κοινοτικού υπηκόου, κατόχου πανεπιστημιακού μεταπτυχιακού τίτλου ο οποίος, αποκτηθείς σε άλλο κράτος μέλος, διευκολύνει την πρόσβαση σε ορισμένο επάγγελμα ή, τουλάχιστον, την άσκηση ορισμένης οικονομικής δραστηριότητας διέπεται από το κοινοτικό δίκαιο, ακόμη και στο επίπεδο των σχέσεων του εν λόγω προσώπου με το κράτος μέλος του οποίου είναι υπήκοος» [27].

21. Θα ήθελα επίσης να αναφερθώ με συντομία στην απόφαση του Δικαστηρίου Singh [28], μολονότι η απόφαση αυτή δεν αφορά την αναγνώριση σπουδών ή άλλων προσόντων. Η υπόθεση εκείνη αφορούσε τον Ινδό σύζυγο Βρετανίδας υπηκόου. Οι εν λόγω σύζυγοι, αφού εργάστηκαν δύο έτη στη Γερμανία, επέστρεψαν στο Ηνωμένο Βασίλειο για να κάνουν δική τους επιχείρηση. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας της συζύγου, προς τον σκοπό ασκήσεως οικονομικής δραστηριότητας, είχε ως συνέπεια ότι το δικαίωμα του συζύγου της να εισέλθει και να παραμείνει στο Ηνωμένο Βασίλειο μαζί της διεπόταν από το άρθρο 52 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 43 ΕΚ) και την οδηγία 73/148/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 1973, περί καταργήσεως των περιορισμών στη διακίνηση και στη διαμονή των υπηκόων των κρατών μελών στο εσωτερικό της Κοινότητας στον τομέα της εγκαταστάσεως και της παροχής υπηρεσιών [29]. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ένας υπήκοος κράτους μέλους θα μπορούσε να αποτραπεί από το να εγκαταλείψει τη χώρα καταγωγής του προκειμένου να ασκήσει έμμισθη ή μη έμμισθη δραστηριότητα, κατά την έννοια της Συνθήκης, στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, αν, κατά την επιστροφή του στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια

22 — Βλ. σκέψεις 14 έως 16 της αποφάσεως.

23 — Απόφαση της 8ης Ιουλίου 1999, C-234/97 (Συλλογή 1999, σ. I-4773).

24 — Σκέψη 18.

25 — Σκέψη 19.

26 — Σκέψεις 20 έως 22.

27 — Σκέψη 23.

28 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992, C-370/90 (Συλλογή 1992, σ. I-4265).

29 — ΕΕ ειδ. έκδ. 06/001, σ. 144.

για να ασκήσει εντός αυτού έμμισθη ή μη έμμισθη δραστηριότητα, οι προϋποθέσεις σχετικά με την είσοδο και τη διαμονή του ή με την είσοδο και τη διαμονή του συζύγου και των τέκνων του δεν ήταν τουλάχιστον ισοδύναμες με τις προϋποθέσεις που θα ίσχυαν στην περίπτωσή τους σύμφωνα με τη Συνθήκη ή το παράγωγο δίκαιο στο έδαφος άλλου κράτους μέλους [30].

22. Πριν εξετάσω την εφαρμογή των αρχών αυτών στην προκειμένη υπόθεση, θα ήθελα να αναφερθώ σε ορισμένες περιπτώσεις για τις οποίες το Δικαστήριο δέχτηκε ότι δεν εμπίπτουν στο κοινοτικό δίκαιο. Στις υποθέσεις στις οποίες ένας κοινοτικός υπήκοος αμφισβητεί την εφαρμογή διατάξεων του κράτους μέλους του οποίου έχει την ιθαγένεια, το Δικαστήριο δεν δέχεται ότι αποτελεί επαρκές συνδετικό στοιχείο με το κοινοτικό δίκαιο η απλώς και μόνον υποθετική δυνατότητα των προσώπων αυτών να ασκήσουν τα δικαιώματά τους προς ελεύθερη κυκλοφορία. Για παράδειγμα, η υπόθεση Moser αφορούσε Γερμανό υπήκοο που δεν είχε ποτέ κατοικήσει ή διαμείνει εκτός Γερμανίας [31], αλλά ο οποίος ισχυριζόταν, για να αποδείξει την ύπαρξη συνδετικού στοιχείου με τις κοινοτικές διατάξεις που επικαλούνταν, ότι η γερμανική νομοθεσία βάσει της οποίας δεν του επιτρεπόταν να ασκήσει το λειτούργημα του εκπαιδευτικού πρωτοβάθμιας εκπαιδεύσεως στη χώρα αυτή λόγω του ότι δεν παρείχε τα εχέγγυα πίστης στο Σύνταγμα (θεωρούνταν μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος) του στερούσε επίσης κάθε δυνατότητα να υποβάλει αίτηση για θέσεις εκπαιδευτικού σε άλλα κράτη μέλη [32]. Το Δικαστήριο δεν δέχθηκε το επιχείρημα αυτό, στο οποίο απάντησε ότι «μια καθαρά υποθετική επαγγελματική προοπτική σε άλλο κράτος μέλος δεν δημιουργεί τόσο στενή σχέση με το κοινοτικό δίκαιο, ώστε να δικαιολογείται η εφαρμογή του άρθρου 48 της Συνθήκης» [33].

23. Την ίδια λύση έδωσε το Δικαστήριο και στην υπόθεση Kremzow [34]. Το Δικαστήριο αρνήθηκε να εξετάσει το ζήτημα κατά πόσον η στέρηση της ελευθερίας Αυστριακού υπηκόου κατόπιν της επιβολής ποινής καθείρξεως από αυστριακά δικαστήρια για ανθρωποκτονία και κατοχή πυροβόλων όπλων συνιστά παράνομο περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των φυλακισμένων και αποφάνθηκε ότι, «καίτοι η στέρηση της ελευθερίας μπορεί να παρεμποδίσει την εκ μέρους του ενδιαφερομένου άσκηση του δικαιώματός του για ελεύθερη κυκλοφορία, (...) η καθαρώς υποθετική προοπτική ασκήσεως αυτού του δικαιώματος δεν συνιστά επαρκή σύνδεσμο με το κοινοτικό δίκαιο, ώστε να δικαιολογήσει εφαρμογή των κοινοτικών διατάξεων» [35].

24. Ακόμη και το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος κατοικεί σε άλλο κράτος μέλος και όχι σε αυτό στο οποίο εργάζεται ενδέχεται να μην αρκεί για τη δημιουργία επαρκούς συνδέσμου με το κοινοτικό δίκαιο. Στην υπόθεση Werner [36] ένας Γερμανός υπήκοος που κατοικούσε στις Κάτω Χώρες και εργαζόταν ως οδοντίατρος ελεύθερος επαγγελματίας στη Γερμανία, από όπου προέρχονταν ουσιαστικά όλα τα εισοδήματά του, έβαλλε κατά της εφαρμογής της γερμανικής φορολογικής νομοθεσίας κατά την οποία οι κανόνες περί χωριστής φορολογήσεως του εισοδήματος του συζύγου και περί εκπτώσεως από το φορολογητέο εισόδημα διαφό-

30 — Σκέψεις 19 και 20 της αποφάσεως.

31 — Βλ. επίσης π.χ. αποφάσεις της 8ης Δεκεμβρίου 1987, 20/87, Gauchard (Συλλογή 1987, σ. 4879, σκέψεις 10 και 13), και Steen, όπ.π., σκέψη 10.

32 — Σκέψεις 16 και 17 της αποφάσεως.

33 — Σκέψη 18.

34 — Απόφαση της 29ης Μαΐου 1997, C-299/95 (Συλλογή 1997, σ. I-2629).

35 — Σκέψη 16 της αποφάσεως. Βλ. επίσης, όσον αφορά τον τομέα των υπηρεσιών, την απόφαση της 23ης Απριλίου 1991, C-41/90, Höfner και Elser (Συλλογή 1991, σ. I-1979, σκέψη 39).

36 — Απόφαση της 26ης Ιανουαρίου 1993, C-112/91 (Συλλογή 1993, σ. I-429).

ρων ασφαλιστικών εισφορών, δαπανών ή άλλων εισφορών δεν ισχύουν για όσους δεν κατοικούν στη Γερμανία και υπόκεινται στον φόρο μόνο ως προς το τμήμα των εισοδημάτων τους που πραγματοποιούν στη Γερμανία. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 52 της Συνθήκης ΕΚ δεν εμποδίζει ένα κράτος μέλος να φορολογεί βαρύτερα τους υπηκόους του που δεν κατοικούν στο έδαφός του [37], παραθέτοντας τους εξής λόγους:

«Ο Werner είναι Γερμανός υπήκοος, ο οποίος απέκτησε στη Γερμανία τα διπλώματα και τα επαγγελματικά του προσόντα, ασκεί ανέκαθεν την επαγγελματική του δραστηριότητα στη χώρα αυτή και υπόκειται στη γερμανική φορολογική νομοθεσία. Το μόνο στοιχείο που εξέρχεται από το καθαρώς εθνικό πλαίσιο είναι το γεγονός ότι ο Werner κατοικεί σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο στο οποίο ασκεί την επαγγελματική του δραστηριότητα» [38].

25. Ο γενικός εισαγγελέας Darmon δήλωσε ρητά ότι θεωρούσε ότι η περίπτωση του Werner ήταν τελείως διαφορετική, από την άποψη της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 52 της Συνθήκης ΕΚ, από την περίπτωση π.χ. ενός Ολλανδού υπηκόου που κατοικούσε στις Κάτω Χώρες και εργαζόταν ως ανεξάρτητος επαγγελματίας στη Γερμανία [39]. Ο γενικός εισαγγελέας ανέλυσε την εκτεθείσα με συντομία ανωτέρω νομολογία σχετικά με την εξομοίωση των υπηκόων ενός κράτους μέλους προς διακινούμενους εργαζομένους ή ανεξάρτητους επαγγελματίες για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το κριτήριο είναι αν υπήρξε προηγουμένως άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας προς τον σκοπό ασκήσεως *οικονομικής* δραστηριότητας [40]. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο Werner κατοικούσε μόνιμα στις Κάτω Χώρες του στερούσε τη δυνατότητα να επικαλεστεί ως αποδέκτης υπηρεσιών τη Συνθήκη και τις νομοθετικές διατάξεις για την κατάργηση των περιορισμών στην ελεύθερη κυκλοφορία [41]. Δεν ήταν δυνατή η επίκληση των οδηγιών για το δικαίωμα διαμονής των μη εργαζομένων ατόμων, διότι οι οδηγίες αυτές δεν ίσχυαν κατά τον κρίσιμο χρόνο [42].

26. Από τη μεταγενέστερη απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Schumacker [43] προκύπτει βέβαια σαφέστατα ότι το αίτημα του Werner απορρίφθηκε για τον λόγο μόνον ότι είχε την ιθαγένεια του κράτους μέλους (της Γερμανίας) του οποίου η φορολογική νομοθεσία δεν έπρεπε, κατά την άποψή του, να εφαρμοστεί στην περίπτωσή του. Στην υπόθεση Schumacker ο αιτών ήταν Βέλγος υπήκοος και κατοικούσε στο Βέλγιο. Ολόκληρο το εισόδημά του προερχόταν από την εργασία του στη Γερμανία και υπέκειτο, ως κάτοικος αλλοδαπής, στην ίδια ουσιαστικά γερμανική νομοθεσία όπως και ο Werner. Η περίπτωσή του ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου λόγω της βελγικής ιθαγένειάς του και η εφαρμογή της φορολογικής αυτής νομοθεσίας θεωρήθηκε στην περίπτωσή του αντίθετη προς το άρ-

37 — Σκέψη 17 της αποφάσεως.

38 — Σκέψη 16.

39 — Σημείο 24 των προτάσεων.

40 — Σημείο 30 των προτάσεων· βλ. επίσης τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Mischo στην υπόθεση C-15/90, Middleburgh (απόφαση της 4ης Οκτωβρίου 1991, Συλλογή 1991, σ. I-4655, σημείο 45).

41 — Σημεία 36 έως 43 των προτάσεων. Η μη εφαρμογή των κανόνων της Συνθήκης περί παροχής υπηρεσιών στις περιπτώσεις μόνιμης αλλαγής κατοικίας επιβεβαιώθηκε από το Δικαστήριο με την απόφαση της 17ης Ιουνίου 1997, C-70/95, Sodemare κ.λπ. (Συλλογή 1997, σ. I-3395).

42 — Υποσημείωση 19 των προτάσεων. Οι κρίσιμες οδηγίες ήταν η οδηγία 90/364/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1990, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής, η οδηγία 90/365/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1990, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των μισθωτών και μη μισθωτών εργαζομένων που έχουν παύσει την επαγγελματική τους δραστηριότητα, και η οδηγία 90/366/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1990, σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών (ΕΕ L 180, σ. 26, 28 και 30 αντίστοιχα). Η οδηγία 90/366 ακυρώθηκε από το Δικαστήριο με την απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992, C-295/90, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1992, σ. I-4193), και αντικαταστάθηκε από την προπαρατεθείσα οδηγία 93/96.

43 — Απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1995, C-279/93 (Συλλογή 1995, σ. I-225). Βλ. επίσης απόφαση της 11ης Αυγούστου 1995, C-80/94, Wielockx (Συλλογή 1995, σ. I-2493).

θρο 48 της Συνθήκης ΕΚ. Η διαφορά αυτή καθιστά σαφή τον πάγιο κανόνα ότι τα κράτη μέλη μπορούν να προβαίνουν σε δυσμενείς διακρίσεις των υπηκόων τους, εκτός αν οι υπήκοοι αυτοί εμπίπτουν στις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου που έχουν θεσπιστεί προς όφελός τους.

27. Στην προκειμένη υπόθεση ο ενάγων ισχυρίζεται ότι οι σπουδές του στη Βιένη, όπου, με βάση τα γερμανικά, σπούδασε αγγλικά, πολωνικά και άλλες σλαβικές γλώσσες, για τις οποίες δεν είχε αποκτήσει κατά τον κρίσιμο χρόνο κανένα δίπλωμα, του δίνουν το δικαίωμα να επικαλεστεί, όσον αφορά την υποχρέωση των υποψηφίων να έχουν το ειδικό πιστοποιητικό διγλωσσίας που χορηγείται μόνο στο Bolzano, την απαγόρευση που προβλέπει το κοινοτικό δίκαιο για τις έμμεσες διακρίσεις σε βάρος των διακινουμένων εργαζομένων λόγω της ιθαγενείας τους. Αν ληφθεί υπόψη η πάγια νομολογία που συνοψίστηκε ανωτέρω, δεν νομίζω ότι ο ισχυρισμός του αυτός μπορεί να γίνει δεκτός.

28. Αν αγνοηθεί επί του παρόντος το γεγονός ότι ο ενάγων δεν είχε συμπληρώσει τις σπουδές του, έχει πρωταρχική σημασία, κατά την άποψή μου, το γεγονός ότι, ενώ οι σπουδές αυτές μπορούν να χαρακτηριστούν ως επαγγελματική εκπαίδευση υπό την έννοια του άρθρου 127 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 150 ΕΚ), εντούτοις δεν είχαν καμία σχέση, από άποψη περιεχομένου, ούτε με τη θέση στην τράπεζα για την οποία είχε υποβάλει αίτηση ο ενάγων ούτε με το πιστοποιητικό διγλωσσίας που έπρεπε να έχουν οι υποψήφιοι για τη θέση αυτή. Για να μπορούν οι πτυχιούχοι (ή οι σπουδαστές που έχουν αποδεδειγμένα ολοκληρώσει ένα μεγάλο μέρος των σπουδών τους) να βασιστούν στις σπουδές που έχουν πραγματοποιήσει στην αλλοδαπή για να αποδείξουν την ύπαρξη συνδετικού παράγοντα με το κοινοτικό δίκαιο, προκειμένου να προσβάλουν τις διατάξεις του δικού τους κράτους που ρυθμίζουν την πρόσβαση σε ορισμένο επάγγελμα, θα πρέπει, κατά την άποψή μου, η σχέση μεταξύ των σπουδών αυτών και είτε του σχετικού επαγγέλματος είτε, εφόσον, όπως εν προκειμένω, το επάγγελμα αυτό είναι τελείως διαφορετικό, του προσβαλλομένου κανόνα σχετικά με την πρόσβαση στο εν λόγω επάγγελμα να μην είναι μόνο υποθετική. Στην προκειμένη περίπτωση, ο κύκλος σπουδών που πραγματοποίησε ο ενάγων δεν είχε προφανώς καμία σχέση με τις τραπεζικές εργασίες ή έστω με τις εμπορικές δραστηριότητες υπό την ευρύτερη δυνατή έννοια. Μολονότι οι σπουδές του ενάγοντος στη Βιένη δεν ήταν υποθετικές, υπό την έννοια με την οποία χρησιμοποιήθηκε ο όρος αυτός στις αποφάσεις Moser και Kremzow, τα περιστατικά που διαπίστωσε το εθνικό δικαστήριο δεν δείχνουν την ύπαρξη καμιάς σχέσεως μεταξύ της φύσης των σπουδών αυτών και της εργασίας για την οποία είχε κάνει αίτηση στο Bolzano ή της προϋποθέσεως που επιβαλλόταν για την πρόσβαση στην εργασία αυτή. Κατά συνέπεια, δεδομένου ότι δεν υπάρχει κανένα συνδετικό στοιχείο με το κοινοτικό δίκαιο, ο ενάγων δεν μπορεί να συναγάγει δικαιώματα από το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ ή από το παράγωγο δίκαιο που θεσπίστηκε για την εκτέλεση του άρθρου αυτού.

29. Το κριτήριο της ουσιαστικής σχέσεως μεταξύ αφενός ενός υποθετικού συνδετικού στοιχείου με το κοινοτικό δίκαιο και αφετέρου των κοινοτικών κανόνων των οποίων γίνεται επίκληση και των περιστάσεων επί των οποίων πρόκειται να εφαρμοστούν πληρούνταν οπωσδήποτε στις υποθέσεις Knoors, Broekmeulen και Gullung, διότι, όπως εξέθεσα ανωτέρω, οι υποθέσεις αυτές αφορούσαν άμεσα τη δυνατότητα εφαρμογής της κοινοτικής νομοθεσίας επί της αναγνωρίσεως των σχετικών διπλωμάτων ή των σχετικών περιόδων οικονομικής δραστηριότητας. Υπέρ της απόψεώς μου συνηγορεί

αμεσότερα η απόφαση Bouchoucha — μολονότι ο κατηγορούμενος στην υπόθεση εκείνη, ο οποίος είχε τη γαλλική ιθαγένεια, δεν είχε το κατά τη γαλλική νομοθεσία αναγκαίο πτυχίο ιατρικής για να ασκεί την οστεοπαθητική, εντούτοις είχε επαγγελματικό δίπλωμα οστεοπαθητικής που του είχε χορηγηθεί σε άλλο κράτος μέλος, πράγμα που έπεισε το Δικαστήριο ότι η υπόθεση δεν είχε αμιγώς εθνικό χαρακτήρα. Από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι το Δικαστήριο θα είχε καταλήξει στην ίδια λύση, αν το δίπλωμα του κατηγορουμένου ήταν δίπλωμα νομικής, φιλολογίας ή κάποιας άλλης, άσχετης με την οστεοπαθητική, επιστήμης. Το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί και για την απόφαση Fernández de Bobadilla. Η προσφεύγουσα στην υπόθεση εκείνη είχε αποκτήσει πτυχίο κατόπιν σπουδών στο Ηνωμένο Βασίλειο που είχαν άμεση σχέση με τη θέση συντηρητή έργων τέχνης για την οποία είχε υποβάλει αίτηση.

30. Η υπόθεση Kraus έχει κάποια ιδιαιτερότητα, διότι αφορά το αφηρημένο ζήτημα της αναγνωρίσεως των πανεπιστημιακών πτυχίων. Το Δικαστήριο αποφάσισε να θεωρήσει ότι η υπόθεση εμπίπτει στο κοινοτικό δίκαιο, επειδή το σχετικό μεταπτυχιακό δίπλωμα νομικής «διευκολύνει την πρόσβαση σε ορισμένο επάγγελμα, ή, τουλάχιστον, την άσκηση ορισμένης οικονομικής δραστηριότητας». Το Δικαστήριο στήριξε το συμπέρασμά του αυτό στην εκτίμηση της σημασίας του εν λόγω διπλώματος για την πρόσβαση στα νομικά επαγγέλματα ή για την προώθηση του ενδιαφερομένου στα επαγγέλματα αυτά, είτε επρόκειτο για τη νομική πράξη είτε για ακαδημαϊκή σταδιοδρομία, η δε εκτίμηση του Δικαστηρίου ήταν όσο το δυνατό πιο συγκεκριμένη, αν ληφθεί υπόψη ο αφηρημένος χαρακτήρας της υποθέσεως. Αν ο ενδιαφερόμενος στην υπόθεση εκείνη είχε αλλοδαπό πτυχίο αγγλικών και πολωνικών, η οικονομική σημασία του πτυχίου του θα έπρεπε να εκτιμηθεί σε σχέση με ένα τελείως διαφορετικό φάσμα δυνητικών επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Ομοίως, αν ο ενάγων στην προκειμένη υπόθεση είχε υποβάλει αίτηση για θέση δασκάλου αγγλικής και πολωνικής ή για θέση για την οποία η γνώση της αγγλικής ή της πολωνικής θα αποτελούσε πλεονέκτημα, π.χ. για συναλλαγές με αλλοδαπούς πελάτες, ή για θέση για την οποία η καλή γνώση της μιας ή και των δύο αυτών γλωσσών θα ήταν προϋπόθεση για την εξέταση των αιτήσεων, οι σπουδές που πραγματοποίησε ο ενάγων στη Βιέννη θα μπορούσαν, κατά την άποψή μου, να αποτελούν συνδετικό στοιχείο με το κοινοτικό δίκαιο. Θα ήθελα να προσθέσω ότι το γεγονός ότι το Δικαστήριο δέχθηκε, με την απόφαση Kraus, ότι ένα αλλοδαπό πτυχίο νομικής βεβαιώνει ότι ο κάτοχός του γνωρίζει τη γλώσσα της χώρας στην οποία χορηγήθηκε το πτυχίο αυτό [44] δεν έχει άμεσα σημασία για την περίπτωση του ενάγοντος στην παρούσα υπόθεση, διότι αφορά την εκτίμηση της καταλληλότητας του κατόχου του για την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας σχετικής με το αντικείμενο των σπουδών που πιστοποιούνται με το δίπλωμα.

31. Θεωρώ ότι η ορθότητα της απόψεως ότι η επάρκεια ενός υποθετικού συνδετικού στοιχείου κρίνεται ενόψει του χαρακτήρα της οικονομικής δραστηριότητας ή της περιοριστικής διατάξεως την οποία αφορά η συγκεκριμένη υπόθεση επιβεβαιώνεται από την απόφαση Werner, εφόσον η απόφαση αυτή ερμηνευθεί σε συσχετισμό με την εκτενέστερη ανάλυση στην οποία προέβη ο γενικός εισαγγελέας Darmon και στην οποία αναφέρθηκα ανωτέρω. Από την εν λόγω υπόθεση προκύπτει ότι η ύπαρξη συνδετικού στοιχείου με το κοινοτικό δίκαιο δεν μπορεί να αποδειχθεί βάσει οποιουδήποτε διασυνοριακού πραγματικού στοιχείου. Για παράδειγμα, η κατοικία στην αλλοδαπή και μόνο δεν έδωσε σε Γερμανό υπήκοο το

44 — Σκέψη 19 της αποφάσεως.

δικαίωμα να επικαλεστεί τις διατάξεις περί εγκαταστάσεως κατά της Γερμανίας, όπου ασκούσε πάντοτε τις οικονομικές δραστηριότητές του. Μπορεί να τεθεί το ζήτημα — το οποίο βέβαια είναι τελείως διαφορετικό — αν κατόπιν της ενάρξεως ισχύος της οδηγίας 90/364 και του άρθρου 8Α της Συνθήκης ΕΚ (νυν κατόπιν τροποποιήσεως άρθρου 18 ΕΚ), ο ενδιαφερόμενος που θα βρισκόταν στη θέση του Werner θα μπορούσε να ισχυριστεί βασίμως ότι η γερμανική φορολογική νομοθεσία τον εμποδίζει να ασκήσει τα μη οικονομικής φύσεως δικαιώματά του στις Κάτω Χώρες[45], αλλά δεν νομίζω ότι οι διατάξεις αυτές θα μπορούσαν να του παράσχουν τη δυνατότητα να επικαλεστεί τις αυτοτελείς διατάξεις της Συνθήκης περί του δικαιώματος εγκαταστάσεως στη Γερμανία. Ομοίως, οι περίοδοι που έχουν διανυθεί στην αλλοδαπή για την πραγματοποίηση γλωσσικών σπουδών, για παράδειγμα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι θα μπορούσαν να αναιρέσουν τη λύση που δόθηκε βάσει του κοινοτικού δικαίου ως προς τη φορολόγηση του εισοδήματος που πραγματοποιούσε ο Werner ως οδοντογιατρός.

32. Δεν θεωρώ ότι η απόφαση Singh αντιφάσκει προς τη λύση που μόλις σκιαγράφησα ανωτέρω. Είναι αλήθεια ότι το Δικαστήριο δεν εξέτασε αν υπήρχε καμία σχέση μεταξύ της φύσεως της οικονομικής δραστηριότητας που ασκούσε η σύζυγος στη Γερμανία και της φύσεως της οικονομικής δραστηριότητας που θα ασκούσε μετά την επιστροφή της, μαζί με τον σύζυγό της, στο Ηνωμένο Βασίλειο. Εντούτοις, ο κρίσιμος στην υπόθεση εκείνη εθνικός κανόνας περί μεταναστών δεν είχε σχέση με κανένα επάγγελμα και καμία οικονομική δραστηριότητα, αλλά έπληττε την ίδια την ελεύθερη κυκλοφορία. Υπό τις περιστάσεις αυτές, ήταν δικαιολογημένη η διαφορετική και γενικότερη αντιμετώπιση του ζητήματος, ώστε να επιτραπεί σε οποιονδήποτε υπήκοο του Ηνωμένου Βασιλείου που είχε ασκήσει το δικαίωμά του για ελεύθερη κυκλοφορία προς άσκηση οικονομικής δραστηριότητας να επικαλείται το δικαίωμα αυτό κατά των διατάξεων που περιόριζαν το δικαίωμά του να εγκατασταθεί με την οικογένειά του στη χώρα του.

33. Κατά την ανωτέρω ανάλυση δεν απέδωσα καμία ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι ο ενάγων δεν είχε ολοκληρώσει τις σπουδές του κατά τον χρόνο υποβολής της αιτήσεως συμμετοχής στον διαγωνισμό. Αν ληφθεί υπόψη το συμπέρασμά μου σχετικά με το περιεχόμενο των σπουδών του ενάγοντος, δεν είναι αναγκαίο να προδικάσω το ζήτημα κατά πόσον η πραγματοποίηση σπουδών στην αλλοδαπή σε σχετικό τομέα, οι οποίες όμως έχουν εν μέρει μόνο ολοκληρωθεί και για τις οποίες ο σπουδαστής μπορεί να αποδείξει εγγράφως την επιτυχή ολοκλήρωση μέχρι τον κρίσιμο χρόνο, θα έπρεπε επίσης να λαμβάνονται υπόψη, αν πιστοποιούν ένα επίπεδο γνώσεων ή ικανοτήτων αντίστοιχο προς το πιστοποιούμενο από το εθνικό δίπλωμα που απαιτείται για ορισμένη θέση εργασίας.

34. Αντίθετα, είναι αναγκαίο να εξεταστεί το ζήτημα που θέτει επικουρικά το εθνικό δικαστήριο — ότι δηλαδή τα άρθρα 1418 και 1421 του ιταλικού ΑΚ επιτρέπουν στον ενάγοντα να επικαλεστεί erga omnes την ακυρότητα της προσβαλλόμενης ρήτρας, αν αποδειχθεί ότι η ρήτρα αυτή προσβάλλει δικαιώματα τρίτων, ενδεχομένως τελείως υποθετικών προσώπων, όπως είναι οι υποψήφιοι που έχουν την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους και έχουν δίπλωμα ισοδύναμο με το patentino. Κατά την άποψή μου, το Δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί των δικαιωμάτων αυτών των υποθετικών τρίτων, ακόμη και αν η απόφαση του Δικαστηρίου είχε σημασία για την απόφαση που καλείται να εκδώσει το εθνικό δικαστήριο στην παρούσα υπόθεση.

45 — Όσον αφορά τα εμπόδια που τίθενται σε όσους επιδιώκουν να εξέλθουν από ένα κράτος μέλος για να ασκήσουν *οικονομική* δραστηριότητα, βλ. τις προτάσεις που ανέπτυξα στις 16 Σεπτεμβρίου 1999 στην υπόθεση C-190/98, Graf (που εκκρεμεί ακόμη ενώπιον του Δικαστηρίου).

35. Από το γεγονός ότι η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικών αποφάσεων βασίζεται στη συνεργασία των εθνικών δικαστηρίων με το Δικαστήριο συνάγεται ότι μόνο τα εθνικά δικαστήρια ενώπιον των οποίων εκκρεμεί η διαφορά και τα οποία έχουν την ευθύνη της αποφάσεως που θα εκδώσουν είναι αρμόδια να εκτιμούν, με βάση τις ιδιαιτερότητες κάθε υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα της προδικαστικής αποφάσεως προκειμένου να εκδώσουν τη δική τους απόφαση, όσο και τη λυσιτέλεια των ερωτημάτων που υποβάλλουν στο Δικαστήριο. Κατά συνέπεια, όταν τα εθνικά δικαστήρια υποβάλλουν ερωτήματα που αφορούν την ερμηνεία διατάξεως του κοινοτικού δικαίου, το Δικαστήριο οφείλει κατ' αρχήν να εκδίδει απόφαση. Η απόρριψη της αιτήσεως του εθνικού δικαστηρίου δεν είναι δυνατή παρά μόνον εφόσον προκύπτει ότι η αίτηση στηρίζεται σε πλασματική διαφορά ή είναι προφανές ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν μπορεί να εφαρμοστεί ούτε άμεσα ούτε έμμεσα στις περιστάσεις της υποθέσεως που έχει υποβληθεί στο Δικαστήριο [46]. Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα αποφανθεί συνεπώς ότι είναι αρμόδιο να εκδίδει προδικαστικές αποφάσεις επί ερωτημάτων σχετικών με διατάξεις του κοινοτικού δικαίου σε περιπτώσεις στις οποίες τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, αλλά οι διατάξεις του δικαίου αυτού έχουν εφαρμογή βάσει του εθνικού δικαίου [47].

36. Εντούτοις, φρονώ ότι η παρούσα υπόθεση δεν μπορεί να συγκριθεί με τις υποθέσεις Dzodzi, Leur-Bloem και Giloy. Στις υποθέσεις εκείνες ετίθετο το ζήτημα της ρητής επεκτάσεως της εφαρμογής ουσιαστικών διατάξεων του παράγωγου κοινοτικού δικαίου σε αμιγώς εσωτερικές καταστάσεις, οι οποίες ήταν συγκρίσιμες με τις καταστάσεις που διέπονταν αρχικά από τις επίμαχες κοινοτικές διατάξεις. Συχνά οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονται συγχρόνως, ορισμένες φορές από το ίδιο διοικητικό όργανο, αλλά πάντοτε σε συγκεκριμένες καταστάσεις στο πλαίσιο των οποίων ανακύπτουν τα ερωτήματα που υποβάλλουν στο Δικαστήριο τα εθνικά δικαστήρια στις εν λόγω υποθέσεις. Το Δικαστήριο, όταν απαντά στα προδικαστικά ερωτήματα, θεωρεί ότι οι σχετικές διατάξεις ερμηνεύονται προς τον σκοπό εφαρμογής τους εντός του κοινοτικού πλαισίου τους [48], αλλά με βάση πραγματικά περιστατικά σχετικά με διαφορά αμιγώς εσωτερικού χαρακτήρα, επί της οποίας επίσης εφαρμόζονται οι διατάξεις αυτές.

37. Τούτο όμως δεν συμβαίνει εν προκειμένω. Οι κοινοτικές διατάξεις που απαγορεύουν τις διακρίσεις σε βάρος των εργαζομένων λόγω της ιθαγένειάς τους και τις οποίες επικαλέστηκε ο ενάγων καθιερώνουν μια γενικότατη αρχή, της οποίας η δυνατότητα εφαρμογής και τα αποτελέσματα διαφέρουν ανάλογα με τις περιστάσεις. Τούτο ισχύει ιδίως ως προς την εκτίμηση των έμμεσων διακρίσεων [49]. Έχω ήδη καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι διατάξεις αυτές δεν έχουν απευθείας εφαρμογή στα πρόσωπα που τελούν στην κατάσταση του ενάγοντος. Το ιταλικό δίκαιο δεν προβλέπει ρητά την επέκταση της εφαρμογής τους στην κατάσταση

46 – Αποφάσεις Dzodzi, όπ.π., σκέψεις 33 έως 35 και 40, της 8ης Νοεμβρίου 1990, C-231/89, Gmurzynska-Bscher (Συλλογή 1990, σ. I-4003, σκέψεις 18 έως 20 και 23), της 17ης Ιουλίου 1997, C-28/95, Leur-Bloem (Συλλογή 1997, σ. I-4161, σκέψεις 24 έως 26), και της 17ης Ιουλίου 1997, C-130/95, Giloy (Συλλογή 1997, σ. I-4291, σκέψεις 20 έως 22).

47 – Αποφάσεις Leur-Bloem, όπ.π., σκέψη 27· Giloy, όπ.π., σκέψη 27. Στις εν λόγω δύο αποφάσεις το Δικαστήριο παρέπεμψε όχι μόνο στις προαναφερθείσες αποφάσεις Dzodzi και Gmurzynska-Bscher, αλλά και στις αποφάσεις της 26ης Σεπτεμβρίου 1985, 166/84, Thomasdünger (Συλλογή 1985, σ. 3001), και της 24ης Ιανουαρίου 1991, C-384/89, Tomatis και Fulchiron (Συλλογή 1991, σ. I-127).

48 – Βλ. ιδίως την προπαρατεθείσα απόφαση Leur-Bloem, σκέψη 33.

49 – Η προπαρατεθείσα απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Fernández de Bobadilla αποτελεί ένα καλό παράδειγμα υποθετικής απαντήσεως σε ερώτημα σχετικό με την αναγνώριση διπλωμάτων, η οποία όμως έχει άμεση σχέση με την ατομική κατάσταση συγκεκριμένου διαδίκου.

του ενάγοντος ούτε είναι εύκολο να γίνει δεκτή η επέκταση αυτή, αν ληφθεί υπόψη ότι οποιαδήποτε ανάλυση σχετική με διακρίσεις προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιου συγκριτικού στοιχείου. Θα επρόκειτο για πλασματική ή τεχνητή διαδικασία, τελείως διαφορετική από τη διαδικασία στις υποθέσεις Dzodzi και Giloy, αν το Δικαστήριο επιδίωκε να εξακριβώσει κατά πόσον οι διατάξεις αυτές μπορούν εντούτοις να αποβούν έμμεσα υπέρ του ενάγοντος, ενόψει των γενικών αποτελεσμάτων που έχει στο ιταλικό αστικό δίκαιο η διαπίστωση της ακυρότητας, απλώς και μόνον επειδή οι διατάξεις αυτές προστατεύουν τα τελούντα σε τελείως διαφορετική κατάσταση πρόσωπα από την άνευ όρων εφαρμογή της επίμαχης ρήτρας.

ii) *Κανόνες που έχουν εφαρμογή επί των ιδιωτικών επιχειρήσεων*

38. Για την περίπτωση κατά την οποία δεν γίνει δεκτή η άποψη που εξέφρασα και θεωρηθεί ότι η παρούσα περίπτωση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, με το προδικαστικό ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου ζητείται από το Δικαστήριο να εξετάσει το ζήτημα της εκτάσεως της υποχρεώσεως των ιδιωτών εργοδοτών να μην προβαίνουν σε διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Δεν με πείθει το επιχείρημα της Επιτροπής ότι η επίμαχη ρήτρα πρέπει να ακυρωθεί για τον λόγο ότι στηρίζεται στο άρθρο 19 της συλλογικής συμβάσεως του 1994, το οποίο πρέπει να θεωρηθεί άκυρο, δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 4, του κανονισμού 1612/68, διότι επιτρέπει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Σκοπός του άρθρου 19 της συλλογικής συμβάσεως του 1994 δεν είναι η ρύθμιση των όρων προσλήψεως που οφείλουν να τηρούν οι εργοδότες. Φρονώ ότι δεν συμβιβάζεται με την αυτονομία των οικονομικών παραγόντων που δρουν σε συνθήκες οικονομίας της αγοράς, υπό τις οποίες επρόκειτο προφανώς να εφαρμοστεί ο κανονισμός 1612/68, η ερμηνεία των ρητρών συλλογικών ρυθμίσεων, κατά τις οποίες ορισμένο ζήτημα επαφίεται στην κρίση κάθε εργοδότη, υπό την έννοια ότι τα μέρη της συλλογικής αυτής ρυθμίσεως επιτρέπουν, κατά το άρθρο 7, παράγραφος 4, τους όρους που επιβάλλονται με αυτές. Στην πραγματικότητα, η Επιτροπή δεν εξετάζει το θεμελιώδες ζήτημα — που θα εξετάσω αμέσως κατωτέρω — αν το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ έχει απευθείας εφαρμογή στις ιδιωτικού δικαίου σχέσεις εργασίας, όπως π.χ. το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΚ (τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ αντικαταστάθηκαν από τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ). Το ίδιο ερώτημα μπορεί να τεθεί σχετικά με το άρθρο 7, παράγραφος 1, του κανονισμού 1612/68. Το άρθρο 3 του κανονισμού αυτού μπορεί να μην εξεταστεί, καθόσον είναι σαφές ότι αφορά τις διατάξεις και τις διοικητικές πρακτικές των κρατών μελών. Δεν νομίζω ότι το γεγονός ότι το patentino χορηγείται από δημόσια αρχή αρκεί για να τεθεί θέμα εφαρμογής του άρθρου 3 σε μια περίπτωση όπως η προκειμένη.

39. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, του κανονισμού 1612/68 περιέχεται σε κανονισμό ο

οποίος έχει κατ' αρχήν απευθείας εφαρμογή και η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας την οποία προβλέπει, μεταξύ άλλων, για τους όρους εργασίας δεν αφορά μόνο, αν ληφθεί υπόψη η διατύπωσή του, τους δημόσιους οργανισμούς. Επιπλέον, με τον τίτλο ΙΙ του κανονισμού 1612/68 επιβάλλονται άλλες υποχρεώσεις σε ορισμένους ιδιώτες, αφενός μέσω του άρθρου 7, παράγραφος 4, και αφετέρου μέσω των διατάξεων του άρθρου 8 περί συμμετοχής στις συνδικαλιστικές οργανώσεις.

40. Το άρθρο 48, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚ προβλέπει την εξάλειψη των διακρίσεων, αλλά δεν αναφέρει ρητά τον αποδέκτη της υποχρεώσεως αυτής. Το Δικαστήριο έχει ήδη δεχθεί ότι το άρθρο αυτό έχει εφαρμογή επί των κανόνων που θεσπίζουν ιδιώτες για τη συλλογική ρύθμιση της μισθωτής εργασίας, διότι ειδάλλως η κατάργηση των φραγμών κρατικής προελεύσεως θα μπορούσε να εξουδετερωθεί από εμπόδια προερχόμενα από την άσκηση της νομικής αυτονομίας ενώσεων ή οργανισμών μη διεπομένων από το δημόσιο δίκαιο [50]. Κατά το Δικαστήριο, αν το αντικείμενο του άρθρου 48 περιοριζόταν στις πράξεις των δημόσιων αρχών, θα προέκυπταν ανισότητες κατά την εφαρμογή του [51]. Προκαλεί επομένως έκπληξη το γεγονός ότι το Δικαστήριο δεν είχε μέχρι σήμερα την ευκαιρία να πραγματευθεί την εφαρμογή του άρθρου 48 επί των όρων εργασίας που επιβάλλονται από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Το μόνο που θα μπορούσε να ειπωθεί είναι ότι η συλλογιστική του στις αποφάσεις που αφορούσαν αθλητικές ενώσεις δεν αποκλείει την πραγματοποίηση του βήματος αυτού. Εκ πρώτης όψεως θα μπορούσε βέβαια να υποστηριχθεί ότι το άρθρο 48, παράγραφος 2, θα πρέπει να ερμηνευθεί κατ' αναλογία προς τη συλλογιστική που διατυπώθηκε με τη δεύτερη απόφαση Defrenne [52], η οποία αφορούσε την απευθείας εφαρμογή επί των ιδιωτών εργοδοτών της απαγορεύσεως των άμεσων διακρίσεων λόγω φύλου, την οποία προβλέπει το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΚ.

41. Θα ήταν δύσκολο να γίνει δεκτό ότι οι προκηρύξεις θέσεων που θα προέβλεπαν π.χ. την πρόσληψη μόνον ατόμων ορισμένης ιθαγένειας ή, ακόμη χειρότερα, που θα απέκλειαν τα άτομα ορισμένης ιθαγένειας δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΚ. Εντούτοις, υπάρχει ένας συνδυασμός παραγόντων που με αποθαρρύνει από το να εξετάσω ενδελεχέστερα το ζήτημα αυτό στην παρούσα υπόθεση. Πρώτον, οι πιθανοί αυτοί λόγοι για την εφαρμογή στους ιδιώτες εργοδότες της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας δεν παρατίθενται στο σκεπτικό της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ούτε εξετάστηκαν επαρκώς από τους καταθέσαντες παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή, απαντώντας σε ερώτηση κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, δεν είχε να προτείνει τίποτε άλλο εκτός από το ότι η απάντηση προκύπτει από το κείμενο της συλλογικής συμβάσεως του 1994, θεωρώ δε ότι το επιχείρημα αυτό δεν είναι καθόλου πειστικό. Δεύτερον, η παρούσα υπόθεση αφορά έναν ισχυρισμό περί έμμεσης διακρίσεως λόγω ιθαγένειας, η απαγόρευση της οποίας ενδέχεται να δημιουργεί ειδικά προβλήματα και ειδικές δυσκολίες στην περίπτωση των ιδιωτών επιχειρηματιών. Δεδομένου ότι κατωτέρω διατυπώνω το

50 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Walrave και Koch, σκέψη 18, και Bosman, σκέψεις 82 και 83.

51 — Προπαρατεθείσες αποφάσεις Walrave και Koch, σκέψη 19, και Bosman, σκέψη 84.

52 — Απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, 43/75 (Συλλογή τόμος 1976, σ. 175, και ειδικότερα σκέψεις 30 έως 40).

συμπέρασμα ότι ο ισχυρισμός του ενάγοντος περί έμμεσης διακρίσεως δεν θα ήταν βάσιμος ακόμη και αν η κατάστασή του μπορούσε να εξομοιωθεί με την κατάσταση ενός μη Ιταλού κοινοτικού εργαζομένου, προτιμώ να μην υποβάλω στο Δικαστήριο καμία πρόταση επί του ζητήματος αυτού.

iii) *Παράνομη διάκριση σε βάρος του ενάγοντος*

42. Όπως ήδη έχω εκθέσει ανωτέρω, δεν νομίζω ότι υπάρχει, με την επιφύλαξη των διαπιστώσεων του εθνικού δικαστηρίου, καμία αναγκαία σχέση μεταξύ των σπουδών που πραγματοποίησε ο ενάγων στη Βιένη και του patentino, του οποίου την κατοχή απαιτούσε η εναγομένη από τους υποψηφίους του διαγωνισμού που διοργάνωνε για την πρόσληψη υπαλλήλων. Αν ληφθεί υπόψη το γλωσσικό καθεστώς της επαρχίας του Bolzano και οι ομιλούμενες από τον πληθυσμό της επαρχίας αυτής γλώσσες, είναι προφανές ότι η εναγομένη είχε το δικαίωμα να απαιτήσει από τους μελλοντικούς υπαλλήλους της να αποδείξουν ότι γνώριζαν αμφότερες τις γλώσσες. Δεδομένου του αριθμού των υποψηφίων που αναμενόταν ότι θα υποβάλουν αίτηση συμμετοχής στον διαγωνισμό, θεμιτώς η εναγομένη απαίτησε την προσκόμιση της αποδείξεως αυτής κατά τον χρόνο υποβολής της αιτήσεως, ώστε να μπορέσει, εξετάζοντας τα σχετικά διπλώματα που είχαν ήδη οι υποψήφιοι, να αποκλείσει ορισμένο αριθμό υποψηφίων από τον ίδιο τον διαγωνισμό. Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι οι εξετάσεις για το patentino διοργανώνονται μόνο τέσσερις φορές ετησίως δεν νομίζω ότι αποτελεί πρόβλημα, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι οι εξετάσεις για την απόκτηση διαφόρων επαγγελματικών τίτλων διοργανώνονται πολύ λιγότερο συχνά. Επιπλέον, αν οι ίδιοι οι εργοδότες έπρεπε να αξιολογούν τα προσόντα των υποψηφίων που δεν μπορούν να αποδείξουν επίσημα κατά τον κρίσιμο χρόνο τις ικανότητές τους, με την προσκόμιση διπλωμάτων και πιστοποιητικών περί επαγγελματικής καταρτίσεως, θα επαναλαμβανόταν αδικαιολόγητα η εργασία την οποία θα είχαν κάνει τα πανεπιστημία και οι λοιποί οργανισμοί που χορηγούν τέτοια διπλώματα και πιστοποιητικά.

43. Το μόνο πρόβλημα που θα μπορούσε να δημιουργεί η απαίτηση της εναγομένης να κατέχουν οι υποψήφιοι για πρόσληψη το patentino είναι ότι η απαίτηση αυτή ενδέχεται να δημιουργεί έμμεσες διακρίσεις σε βάρος των διακινούμενων εργαζομένων που κατέχουν ισοδύναμα διπλώματα χορηγηθέντα από άλλους οργανισμούς ή να περιορίζει την ελεύθερη κυκλοφορία τους [53]. Οι εν λόγω διακινούμενοι εργαζόμενοι θα μπορούσαν ενδεχομένως να επικαλεστούν τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την απαίτηση προσδιορισμού της ισοδυναμίας των διαφόρων διπλωμάτων [54]. Εντούτοις, όπως ανέφερα ήδη, ο ενάγων δεν βρίσκεται ο ίδιος στη θέση αυτή, οπότε οποιαδήποτε εξέταση του ζητήματος αυτού θα ήταν καθαρά υποθετική. Καταλήγω συνεπώς ότι από τα πραγματικά περιστατικά που περιγράφηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου δεν προκύπτει κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει την ύπαρξη συγκαλυμμένης διακρίσεως λόγω ιθαγένειας που να πλήττει τον ενάγοντα ή που θα μπορούσε να θεραπευθεί, αν οι σπουδές του αξιολογούνταν ως ισοδύναμες προς την απόδειξη της διγλωσσίας την οποία παρέχει το patentino.

53 — Η νομολογία σχετικά με την αναγνώριση των ισοδύναμων αλλοδαπών διπλωμάτων και πτυχίων τείνει να χαρακτηρίζει τις εθνικές διατάξεις βάσει των οποίων απαιτείται ένα ειδικό εθνικό δίπλωμα ως περιορισμούς της ελεύθερης κυκλοφορίας και όχι ως μορφή έμμεσης διακρίσεως — βλ. τις προτάσεις που ανέπτυξα στην προπαρατεθείσα υπόθεση Graf, σημείο 26.

54 — Βλ. π.χ. την προπαρατεθείσα απόφαση Fernández de Bobadilla.

VI – Πρόταση

44. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει την εξής απάντηση στο ερώτημα της Pretura circondariale di Bolzano:

«Το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 39 ΕΚ) και τα άρθρα 3, παράγραφος 1, και 7, παράγραφοι 1 και 4, του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας, δεν έχουν εφαρμογή επί του ισχυρισμού ότι η εντός κράτους μέλους επιβολή στους υποψηφίους διαγωνισμού για μελλοντικές προσλήψεις της υποχρεώσεως να κατέχουν συγκεκριμένο πιστοποιητικό διγλωσσίας συνιστά συγκαλυμμένη διάκριση λόγω ιθαγένειας, εφόσον ο ισχυρισμός αυτός προβάλλεται από υπήκοο του ίδιου κράτους μέλους, ο οποίος δεν έχει ασκήσει ποτέ οικονομική δραστηριότητα σε άλλο κράτος της Κοινότητας και του οποίου οι σπουδές σε άλλο κράτος μέλος δεν έχουν καμία σχέση ούτε με τη φύση της προκηρυχθείσας θέσεως εργασίας ούτε με τις εν λόγω γλώσσες.»